

Післямова // Олександр Астаф'єва. На березі неба. Вірші та поеми. – К.: Преса України, 2013. – С.280 – 298; *Самойленко 2012*; Самойленко г. Видатний вчений України // Література та культура Полісся. – 2012. – Вип.70. – С.4 – 7; *Dybko Filipchak 2010*: Dybko Filipchak I. Oleksandr Astafiev // Antology of PEN. – Potomak: Pen Centr for Writers-in-Exile, American Branch, 2010. – P.27 – 28; *Urbaniec 2012*: Urbaniec M., Dobryański I., Zymomrya I. Dialog kultur: dwa kwiaty z jednego korzenia // Література. Соціум. Епоха. Ювілейний збірник на пошану доктора філологічних наук, професора Олександра Астаф'єва / Упор., передм., заг.ред. Ростислава Радишевського і Миколи Зимомрі. – Київ – Дрогобич: Посвіт, 2012. – С.187 – 189.

Рецензенти: Ковалів Ю.І, проф. (Київ)

Ткачук О.М., доц.(Тернопіль)

Оксана Залевська, доц. (Івано-Франківськ)

УДК: 821. 161.1.

ББК: 83.3 (4 Укр) 6

Художнє втілення морально-етичної проблематики у малій прозі Ростислава Єндика

У статті на матеріалі збірок малої прози Ростислава Єндика зацентовано на соціальній, особистісній, психологічній проблематиці, простежено вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на психологію українців певного історичного періоду.

Ключові слова: мораль, духовність, образ, зрада, зло.

This article builds on the material of short fiction RostislavYendykazaktsentovano the social, personal and psychological problems, traced the influence of external and internal factors on the psychology of Ukrainian particular historical period.

Keywords: morality, spirituality, image, betrayal, evil.

Осмилення добивідбувається в проєкції на вічні загальнолюдські проблеми. Центром моделі світу є людина з притаманним їй глибоко суб'єктивним сприйняттям дійсності, її відносини з суспільством. Аналізуючи стан моральноїсвідомості, Ростислав Єндик у збірках новел «В зударіжиттям», «Жага», «Поклик землі» акцентує увагу на необхідності її оздоровлення

на основі традиційних моральних норм і цінностей українського народу. Набуваючи форми суспільної свідомості, мораль безпосередньо впливає на рівень і спосіб усвідомлення корінних соціальних потреб та вибір засобів і механізмів їх задоволення, тобто на зміст політичної свідомості, а через неї – на становлення національної самосвідомості. Знання історичної конкретики дозволило письменникові показати, як на долі окремої людини позначається характер епохи, як суспільні події, зокрема в періоди історичних катаклізмів, поглиблюють найгірші вияви етноментальності. Адже попри те, що творчість Ростислава Єндика позначена яскравими ознаками національної автентичності (передусім, у висвітленні побутової сфери життя), що він змалював цілу галерею образів з народу, художньо відтворив їх розум, водночас подав яскраві негативні типи суспільства: Косяк («Змагун»), Ласун («Спекуляція»), Цимбала («Посада»), Бісюк («Мала людина») та ін. Прозаїк вважає, що, окрім зовнішніх чинників (історичних подій), на стан речей вплинули і внутрішні, які визначають не тільки психологію українців певного історичного періоду, але і поведінку окремої особистості. Тому в творах прозаїка простежується бажання осмислити навколишній світ, виокремити роль і місце в ньому «маленької людини» як єдності природного і соціального начал, задуматись над логікою подій і вчинків, над одвічними категоріями моралі; довести, що «кожний чоловік, окрім свого свідомого «я», мусить мати в своїм нутрі ще якесь друге «я», котре має свою окрему свідомість і пам'ять, свій окремий суд, своє почуття, свій вибір, свою застанову і своє ділання – одним словом, має всі прикмети, що становлять психологічну особу» [Франко 2004: 60].

Переплетення особистого й соціального, психологічного й естетичного спостерігаємо в оповіданні «Мала людина». Письменника цікавить психологічна, морально-етична зумовленість зла. В основі сюжету твору – випадкова зустріч «приятелів» дитинства Нукачовського і Бісюка. Останній, опинившись у «кризовій» ситуації (без роботи, житла), звертається по допомогу. Його тон прохання збуджує в Нукачовського милосердя, а в свідомості – якісь неповні образи, невловимі спогади, що ніяк не пов'язувалися між собою і не

зводились до конкретної людини. Сама постать Бісюка (ім'я, як завжди, продумане автором) мала в собі щось відразливе і відштовхуюче, «щось дрібне і нікчемне скривалося в ньому й одночасно кричало з кожного закутка тіла й душі» [Єндик 1957: 209]. Інтуїція підказувала Нукачовському, що Бісюк «з короткими рубаними пальцями, які при розмові закривлювалися, згинались, наче б хватали якусь добичу», не міг бути його приятелем, однак вирішує допомогти «малій людині». А через якийсь час згадує поведінку Бісюка в дитинстві: ось той вибірує на вулиці недопалки, бо, «здається народився з папіросом в устах»; ось топить котенят, добиваючи їх у воді камінцями; ось, вітаючись „з однією дуже поважною панею, поцілував себе в руку, а не її».

Як бачимо, поруч із добре мотивованим розвитком характеру у внутрішньому світі персонажів Ростислава Єндика з'являються проблеми психологічного духового протистояння, а у виявленні злочинної поведінки вирішальними стають не лише обставини та соціальні впливи, а й психічний уклад, виховний чинник. Адже Бісюк зовсім не змінився і, вже маючи роботу, вибрав собі для розваги ще й інше заняття: «Коли Нукачовський задзвонив, Бісюк відчинив йому двері закривавленими руками. З'ясувалось, що він провадить тепер дешеvu кухню, де можна було дістати обід без харчових карток... Щоб доставити м'яса для своїх гостей, Бісюк разом з помічником Генком ходили по підземних каналах Полтави і там наставляли пастки на щурів. Крім того, вони наставляли такі самі пастки на тхорів, куніць, вивірок і котів...» [Єндик 1957: 219]. Нукачовський раптом пригадав собі останню причину розірвання їх дитячої дружби, коли він застав приятеля при подібному занятті, пригадав ще й походження Бісюка. Він був сином псярника і так «залишився псярником, хоч життя зажартувало і зробило його аптикарем». Відтак автор констатує: «Ще дитиною відвернувсЯвін від Бога-Духа і знайшов у своїй малій душі божка-дідька і разом з ним вступив на дорогу зла і злоби» [Єндик 1957:220].

Ростислав Єндик переконаний, що зла людина нещасна в суспільстві, адже своїми вчинками вона позбавляє себе права відчувати любов інших людей. Катастрофічними наслідками обернулася озлобленість, ненависть до героя новели «Змагун» –

Юрія Косяка. Його пристрась до гри у карти та ще й на позичені гроші не приносить йому щастя. Його вчинки не викликають у нього докорів сумління, адже такі моральні якості, як честь, дружба, чеснота стають для нього удаваними і награними: «його захланна душа (...) за всяку ціну хотіла вимотатися з халепи, щоб таки не віддавати грошей» [Єндик 1957: 136]. Відкрита жадоба «розмалювала обличчя Косяка на мавп'ячу гримасу» [Єндик 1957:126], він став неспокійним, неурівноваженим. Повільно, але безповоротно Юрій втрачав у своєму серці й душі зерно любові, щирості, лише «зло зиркало йому з кутиків очей і назад приховувалося за спущеними віями» [Єндик 1957: 123]. Порушивши домовленість, що була основою довіри Олекси до Косяка, він вручив свою долю «сліпому випадкові і тим то припечатав її своїм життям» [Єндик 1957: 136].

Соціальні колізії оповідання «Відступник» – основа сюжету твору, в якому екзистенційна проблема вибору нерозривна з морально-етичними: совісті, зради, гріха, кари. Тут психологічна мотивація вчинків персонажів зумовлена ментальністю українців, адже для психіки сааме українського селянина визначальною рисою завжди була релігійність, а також така вмотивованість нашою народною філософією призначення людини й життя на білому світі загалом. Трагічна ситуація в родині Івана Загуканого відбиває розкол у соціумі, а відтак відбувається руйнація сім'ї. Іван перебуває в часі великого психологічного та емоційного потрясіння: зрада, самовиправдання, усвідомлення страшної істини, розгубленість, жах перед скоєним. У складному внутрішньо конфліктному стані, ув'язнений власним сумлінням, наближається до розуміння того, що навіть у рідному домі не може знайти прихистку, бо «живе у собі», поза «життям у суспільстві» [Єндик 1957: 17]. Доречним тут видається міркування про те, що «Божий задум про світ і про людину не може бути втілений без свободи людини, без свободи духу» [Єндик 1957: 93]. Елементи психоаналізу, використані Єндиком, розкривають душевний стан персонажа, акцентують розвиток його внутрішньої самоідентифікації – від гріха до спокути. Письменник наголошує на відповідальності людини перед суспільством і карі за злочин.

І все-таки навіть за таких умов Україна не втратила власної ідентичності. «Базовий рівень національного самозбереження був в Україні традиційно досить потужним, – читаємо у статті Максима Розумного. – Саме на царині народного життя в усі часи живився дух наших визвольних змагань. Українці можуть вважатися унікальною нацією, що протягом століть позбавлена національної еліти, будучи народом «мужиків і попів» (а з часом і того не стало!), не втратила своєї ідентичності, зберегла окремішне духовне життя» [Розумний 1992: 37].

Наморально-етичних аспектах акцентується Ростиславом Єндиком у збірках «Поклик землі» та «В зударі з життям», де інтерес автора поглиблюється до особистісно-психологічної проблематики творів, переміщення акцентів із соціального буття у сферу інтимних переживань, почуттів, вражень. Концепція людини, як і світу, осмислюється на рівні зображення стосунків між чоловіком і жінкою. В авторському баченні щастя закоханих є нетривалим. Біль розлуки стає розплатою за коротку мить збурення почуттів. Новели «Оце жінка», «Жага», «Любашне божевілля» відзначаються тонким психологічним описом логічно невловимих, невимовних почуттів, які раптово захоплюють людину і зривають її з якорів усталеності, життєвої визначеності. Доктор Грін зустрічає жінку («Оце жінка»), яка здається йому ідеалом, яку підсвідомо прагнув усе життя, яка нагадує йому минулі існування, «серед яких мусів уже раз з нею жити, з ніким іншим, бо саме з нею однаково почувати, думати, прагнути» [Єндик 1940: 109]. Однак уже через кілька днів від першої зустрічі з Кароліною стає розбитий до краю своїм коханням. Автор описує його стан, що «уподібнився до переживань летунів у стратосфері, коли небо береться сивою каламуттю, по якому блукає мідяне сонце», адже «піднести руку справляло муки, ступати ногами – друга неможливість. В інтервалах накіпав гнів на себе самого, надлюдські зусилля трчали тіло, поборювали його безвладність...» [Єндик 1940:115].

Розчаровується в коханій і герой новели «Perpetuum mobile»: «я кохав у тобі іншу. Я кохав тебе, заки ще побачив, бо ти крик моєї душі за щастям. (...) Щоб розвасилькувати тобі хвилину, я віддав би був роки. Від тебе нічого не хотів, але тобі

відавав я себе цілого. Від тебе нічого не хотів, але ти мусіла залишатися така, якою я носив тебе в душі. Тепер видалося, що я кохав у тобі іншу, пишну жінку, жінку – полумінь, що кохає життя, кохає кохання, а цією жінкою для мене сьогодні є Мандрівка» [Єндик 1940: 176].

Час і простір тексту новели – реальний і уявний – подано широко, проте напружено відтворена душевна динаміка закоханого Гордія, обмежена кількість персонажів, несподівана розв’язка відповідають формі новели. У творі маємо три рівні авторської концепції: подієво-побутовий, психологічний і філософський. Наратор вкладає у твір своє емоційне ставлення, до того ж, сам переживає той чи той стан свого героя. Підвищена емоційність, схвильованість оповідача розкривається в зміні ритміко-інтонаційного ладу мови відповідно до емоцій Гордія: від пристрасного кохання, надій на щасливе подружнє життя до гострого переживання зради, переоцінки життєвих цінностей і повернення до дійсності. Така симфонія почуттів вимагає відповідного словесного звучання, адже «нова белетристика, – як зазначає Іван Франко, – любить у сміливих і незвичайних порівняннях, в уриваних реченнях, у півслівцях і тонких натяках»: «Душні ночі мінялися з золотистими днями, чаділи змисливі дворкування там-там і загострювалися мелодіями струн: на струні з риби грала чорнота, на срібній струні – синь, бриніла сталь кольором селєдини, всі струни ж разом – арфа і міраж. У такт дзвеніла і душа, неначе арфа, а її торкали замість пальців образи, а з кожним тоном – новий колір, кожний колір – пісня мрій» [Єндик 1940: 170].

Гордій — перспективний науковець, і йому здається, що Квітослава привабила його до себе не тільки зовнішньою красою, а й розумом. Концепцію кохання пояснює Гордієві друг Юрко: розум нічого не значить у коханні; й те, чи дівчина філософка, чи, навпаки, думка її слабка, не зменшує чару, бо «кохання – вібрація душі під поглядом єдиних у світі очей, очей любки» [Єндик 1940: 156]. Насправді Квітослава любила не Гордія, а майбутню славу визнаного науковця. Справді, Квітка, що любила славу! Коли ж Гордія звільнили з посади асистента університету, піднявши на глум його наукове відкриття, дівчина покинула нареченого. Але повні Квітослава розкриває своє істинне обличчя після того,

коли дізнається, що вчені французької академії привітали дослідження молодого науковця. Втративши рештки гідності, дівчина намагається повернути колишні почуття: «Можеш робити зо мною, що хочеш, можеш кидати на землю, і волосувати, і копати. Тобі, єдиному, все вільно робити зо мною». Згадка про минуле щастя виливається у філософський монолог Гордія, який, змінившись, відчув у собі силу правдивого мужа, готового творити свої власні світи, а на удари відповідати ударами: «Щасливість щастя в тому, що воно неповторне. Я сьогодні думаю, що щастя – це чудесна гра, якою треба бавитися з відважною і безжурною веселістю. Наситившись одною, треба шукати другої гри з тією самою веселістю, з усміхом здобувця, не зважаючи на зусилля і небезпеки. Бавить примара, тікай з нею, змучений землею, в романтичний світ, нудить примара, бери землю, як велетенську забавку, але завжди в похміллі, ніколи з розрахунку, як скупар і лихвар, відраховуючи відсотки» [Єндик 1940: 176].

У новелі «Жага» наратор також постійно зміщує увагу читача з того, що відбувається зовні, у внутрішній світ героя, часто договорує, домальовує, про що міг би здогадуватися читач, ненадуживаючи, проте, недовір'ям наратора до читача. Художній виклад об'єктивізований – від третьої особи, з погляду автора, який глибоко зазирає в душу героя — Юліяна Карасівського. Після того, як більшовики вступили до Західної України, родина Карасівських розпалася, а Юліан почав пити, бо «вино давало йому те дивне щастя, яке притаманне тільки винному похміллі, через те він поволі затрачував береги колишнього кривавого світу і крізь тумани сумнівів впливав на океан, на якому колисалися лагідні хвилі і його заколисували до богоявлення мрій» [Єндик 1957: 223]. Юліан намагається заглушити спогади з минулого, що постійно вдираються у свідомість, «неначе музичний диссонанс». Жінки перестають його хвилювати, однак випадкова зустріч із Феліцією кидає чоловіка в шалену круговерть уже забутих відчуттів. Більше того, Юліянові здається, що це та єдина, саме його половинка, яку чекав-жадав усе життя.

Важливу функцію в розширенні художньої семантики виконує контраст, зокрема портретної характеристики коханої.

При першому знайомстві Феліція нагадала Юліянові «Рубенсівську постать», королеву, голову якої обвивали дві тяжкі коси, «що творили на ній не то бурштинову, не то золоту діядему та коронували її на якусь княжну краси» [Єндик 1957: 226]. Жага володіти цією жінкою відступила тільки перед натиском зовнішніх обставин (війна). До героя прийшло розуміння того, що у житті є значно важливіші цінності, бо «ціллю людини є помноження тривалих форм життя» [Єндик 1957: 232]. А це – не тільки взаємовідносини чоловіка і жінки, а передусім громадянська позиція, що виявляється у ставленні людини до своєї землі та роду. Жага до жінки змаліла перед жагою жити повнокровним суспільним життям, і, схаменувшись, Юліян подивився на світ іншими очима, а Феліція „видалася йому повією, найбільш безсоромною, яка коли-небудь ступала по землі, бо вона хотіла зробити безсмертною голу жагу, як самоціль...” [Єндик 1957:233].

У центрі новели „Блазень” – морально-психологічна драма, сконцентрована на проблемі честі та шляхетності й, головне, багатозначності морального вироку, складного поєднання зовнішнього та внутрішнього образу людини. Морально-етичний простір твору організовує семантична парадигма, заявлена вже на початку в філософському роздумі головного героя:

Сьогоднішнє місто – квадрати і недокрівна сірість, сьогоднішня душа – порожнеча і нудьга.

Душа міста стала порожнечею людини, її ж притаманності – недолугість і маразм . (...).

Бракує руху, що кинув би світ в оборот мінливості,
 бракує уяви, що підносила б його до над дійсного, надаючи йому нового значіння — своєї вартости,
 бракує зусилля, що вимінювало б дійсність на можливість, щоб тоді сила ломила її серед роскоші змагання [Єндик 1940:67].

Такий умовний спосіб художнього узагальнення, моделювання світу, де на перший план виступає філософське, концепційне начало, допомагає створити символічний образ самотньої людини, що у стислій формулі визначає моральну категорію шукача правди — Сергія Кедроватого. Емоційністани героя показано через сприйняття наратора, який описує і

коментує плин свідомості героя: «Він однаково відчуває в розпучливому болі короткий віддих доби і неволю народу. (...) Подвійно самотній, бо дусять його не тільки парні випари паразитного бур'яну на урбаністичному трясовинні серед вереску, але і нікчемність володарів та схудобіння деяких земляків» [Єндик 1940: 68].

У холодному зимовому лісі Сергій зустрічає ту, яка поволі розтоплює його почуття. Часом однією деталлю письменник окреслює психологічну тональність, у якій потім розвиватиметься образ. У новелі акцент робиться на червоній шапочці героїні. Спершу все нагадує казку, однак чари лісової мандрівки розвіюються, оголюючи справжні риси характеру дівчини – самозакоханість, безпринципність, обмеженість. Червона Шапочка продовжує забавлятися у товаристві ворожих старшин, бо не задумується серйозно над міркуваннями Сергія про те, як «через легко душну марнотратність губилася доля великого народу, зумовлена мужністю чоловіків і достойністю жінок» [Єндик 1940: 94]. Ростислав Єндик показує вражаючу анатомію зради героїні задля спокійного, комфортного життя. Разом із старшинами дівчина намагається зламати волю Сергія. Жорстокий жарт «коронування на блазня» переростає в трагедію, бо «свобідна достойність» Кедроватого не може допустити над собою насилля – «для шляхетної та непокірно-вільної людини саме та хвилина вирішна: чи її дотогочасне життя було справді приготуванням до боротьби і перемоги, чи даліше життя буде радістю перемоги, чи соромом і ганьбою, які замінять існування в пасмо нескінченної смерті» [Єндик 1940:101]. Прояснюється двозначність назви твору, акцентується його логічний та асоціативний зв'язок з лейтмотивом боротьби / перемоги. Червона шапочка на голові коханої і шапочка блазня – це підтекстове прочитання слабодухості й зради, служіння більшовицьким перевертням, що прийшли на зміну тим, хто століттями топтав усе шляхетне й величне.

Як ми спостерегли, у процесі самовизначення і самореалізації кожен герой звертається до загальнолюдських цінностей, духовних основ життя. Особистість завжди перебуває в процесі пошуку сенсу або прагне до його реалізації. Сенс життя

постає у вигляді цілісного утворення, основними компонентами якого є свобода, любов, добро, істина, Бог.

Автор показує, як аморальність зводиться у життєву норму, рветься розумно виплекана предками основа життя. Першими стають на підтримку нової влади «найгірші, найдурніші, найбідніші»: «Що не було добре з роду, те не буде і до гробу. Яка б влада не прийшла!» [Єндик 1957: 151]. Письменник порушує проблему національного виродження, яка взаємопов'язана з проблемою родовідної пам'яті, взаємин народу; вбачаючи у більшовицькому тоталітаризмові найбільше зло, причину загибелі нації, виходить за межі теоретичного обґрунтування суспільно-політичної трагедії в країні, переносить її у сферу людських відносин, психології героїв, істотно поглибивши художнє осмислення психологічних аспектів української душі, національного характеру.

Література: *Єндик 1940:* Єндик Р. В зударі з життям / Ростислав Єндик. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 179 с.; *Єндик 1940:* Єндик Р. Зов землі / Ростислав Єндик. – Краків, 1940. – 160 с.; *Єндик 1957:* Єндик Р. Жага / Ростислав Єндик. – Мюнхен, 1957 – 301 с.; *Розумний 1992:* Розумний М. Обжинки провінційності / Максим Розумний // Слово і Час. – 1992. – № 8. – С. 37–40.; *Сковорода 1995:* Сковорода Г. Пізнай людину в собі / Григорій Сковорода. – Львів : Світ, 1995. – 527 с.; *Франко 2004:* Франко І. Вибрані твори: У 3 т. / І. Франко. – Дрогобич, 2004. – Т. 3. – С. 60 – 64.; *Шлемкевич 1992:* Шлемкевич М. Загублена українська людина / Микола Шлемкевич. – К.: Фенікс, 1992. – 168 с.; *Шумило 2003:* Шумило Н. Під знаком національної самобутності. Українська художня проза і літературна критика кінця ХІХ – поч. ХХ ст. / Н. М. Шумило. – К.: Задруга, 2003. – 339 с.

Рецензенти: Працьовитий В.С., д-р філол. наук, проф. (Львів)
Журба С.С., к.філол. наук, доц. (Кривий Ріг)